ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK 37.015.3:37.017

Arziyev Alijan Kuljanovich,
Qoraqalpog‘iston Respublikasi Pedagogik mahorat markazi “Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

BARKAMOL INSON TARBIYASIDA PSIXOLOGIK BILIMLARNING MUHIM MANBA SIFATIDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada barkamol insonni tarbiyalash jarayonida psixologik bilimlarning nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi shaxsning intellektual, ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy-emotsional va irodaviy sifatlarini rivojlantirishda psixologik yondashuvlarning o‘rnini asoslash hamda ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat. Maqolada shaxs rivojlanishining biologik, ijtimoiy va pedagogik omillari, oilaviy tarbiya muhiti, o‘zini anglash, ichki motivatsiya, hissiy kompetensiya, muloqot madaniyati va psixologik xavfsizlik masalalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va nazariy talqin usullaridan foydalanildi. Tahlil natijalari psixologik bilimlar bolaning individual xususiyatlarini tushunish, tarbiyaviy yondashuvlarni uning ehtiyojlariga moslashtirish, rivojlanishdagi qiyinchiliklarni erta aniqlash va ijobiy ta’lim muhitini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Shu asosda oila, pedagog, psixolog va ta’lim muassasasi hamkorligiga asoslangan psixologik-pedagogik yondashuv taklif etiladi. Maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lib, unda keltirilgan xulosalar empirik tadqiqotlar orqali yanada chuqurroq tekshirilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: barkamol inson, shaxs rivojlanishi, psixologik bilimlar, tarbiya, o‘zini anglash, ichki motivatsiya, hissiy kompetensiya, muloqot madaniyati, psixologik xavfsizlik, oilaviy tarbiya, psixologik-pedagogik hamkorlik.

ЗНАЧЕНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ КАК ВАЖНОГО ИСТОЧНИКА В ВОСПИТАНИИ ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОЙ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В статье анализируется теоретическое и практическое значение психологических знаний в процессе воспитания гармонично развитой личности. Цель исследования заключается в обосновании роли психологических подходов в развитии интеллектуальных, духовно-нравственных, социально-эмоциональных и волевых качеств личности, а также в разработке практических рекомендаций по совершенствованию образовательного и воспитательного процесса. Рассматриваются биологические, социальные и педагогические факторы развития личности, психологические особенности семейной воспитательной среды, самосознание, внутренняя мотивация, эмоциональная компетентность, культура общения и психологическая безопасность. В исследовании использованы методы анализа научной литературы, сравнительного анализа, обобщения и теоретической интерпретации. Результаты анализа показывают, что психологические знания имеют существенное значение для понимания индивидуальных особенностей ребёнка, адаптации воспитательных подходов к его потребностям, раннего выявления трудностей развития и формирования благоприятной образовательной среды. На этой основе предлагается психолого-педагогический подход, основанный на сотрудничестве семьи, педагогов, психологов и образовательных организаций. Статья носит тео-

ретико-аналитический характер, а представленные выводы могут быть дополнительно проверены в рамках эмпирических исследований.

Ключевые слова: гармонично развитая личность, развитие личности, психологические знания, воспитание, самосознание, внутренняя мотивация, эмоциональная компетентность, культура общения, психологическая безопасность, семейное воспитание, психолого-педагогическое сотрудничество.

THE IMPORTANCE OF PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE AS A KEY SOURCE IN NURTURING A WELL-ROUNDED INDIVIDUAL

Abstract. This article examines the theoretical and practical importance of psychological knowledge in nurturing a well-rounded individual. The purpose of the study is to substantiate the role of psychological approaches in developing intellectual, moral, social-emotional and volitional qualities, and to formulate practical recommendations for improving educational and upbringing practices. The article explores the biological, social and pedagogical factors influencing personal development, the psychological characteristics of the family environment, self-awareness, intrinsic motivation, emotional competence, communication skills and psychological safety. The study employs scientific literature analysis, comparative analysis, synthesis and theoretical interpretation. The findings indicate that psychological knowledge is essential for understanding children's individual characteristics, adapting educational approaches to their needs, identifying developmental difficulties at an early stage and creating a supportive learning environment. On this basis, the article proposes a psychological and pedagogical approach grounded in cooperation among families, teachers, psychologists and educational institutions. The article is theoretical and analytical in nature, and its conclusions may be further examined through empirical research.

Keywords: well-rounded individual, personal development, psychological knowledge, upbringing, self-awareness, intrinsic motivation, emotional competence, communication skills, psychological safety, family upbringing, psychological and pedagogical cooperation.

KIRISH

Barkamol insonni tarbiyalash har qanday jamiyatning ma’naviy, ijtimoiy va intellektual taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biridir. Zamonaviy ta’lim tizimida shaxsni shakllantirish faqat bilim berish va muayyan ko‘nikmalarni rivojlantirish bilan cheklanmaydi. U insonning ma’naviy-axloqiy qarashlari, mustaqil fikrlashi, hissiy barqarorligi, ijtimoiy mas’uliyati va o‘z faoliyatini ongli ravishda boshqarish qobiliyatini rivojlantirishni ham nazarda tutadi. Shu sababli tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etishda psixologik bilimlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Psixologiya insonning ruhiy jarayonlari, individual xususiyatlari, xulq-atvori, motivatsiyasi va ijtimoiy munosabatlarini o‘rganadigan fan sifatida tarbiya jarayonining nazariy asoslarini boyitadi. Psixologik bilimlar pedagogga o‘quvchining xatti-harakatlarini tashqi belgilar bilangina emas, balki ularning ortida turgan ehtiyojlar, hissiy kechinmalar va motivlar bilan bog‘liq holda tushunish imkonini beradi. Natijada tarbiyaviy ta’sirni bolaning yoshi, individual xususiyatlari va psixologik ehtiyojlariga moslashtirish mumkin bo‘ladi.

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvida bolaning psixik rivojlanishida ijtimoiy muhit, kattalar bilan hamkorlik va ta’limning o‘rni muhimligi asoslangan [2]. Ushbu yondashuv shaxs rivojlanishini alohida kechadigan jarayon sifatida emas, balki ijtimoiy munosabatlar va madaniy tajriba bilan uzviy bog‘liq holda tushunishga yordam beradi. J. Piaje va B. Inhelderning qarashlari esa bolaning bilish faoliyati va tafakkuri rivojlanishining yoshga xos xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi [8].

Barkamol shaxsni tarbiyalashda oilaning o‘rni ham beqiyosdir. Oiladagi emotsional muhit, ota-onaning farzand bilan muloqoti, talab va rag‘batlantirish usullari bolaning o‘ziga bo‘lgan munosabati hamda ijtimoiy xulq-atvorining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim muassasasida esa pedagogning munosabati, sinfdagi psixologik muhit va tengdoshlar bilan hamkorlik bolaning o‘z imkoniyatlarini namoyon etishi uchun sharoit yaratadi.

Muammoning dolzarbligi shundaki, tarbiya jarayonida ayrim hollarda o‘quvchining individual psixologik xususiyatlari yetarlicha hisobga olinmaydi. Bunday vaziyatlarda xulq-atvordagi qiyinchiliklar, o‘qishga qiziqishning pasayishi yoki muloqotdagi muammolar faqat intizom bilan bog‘liq holat sifatida baholanishi mumkin. Vaholanki, ularning sabablarini aniqlashda psixologik yondashuv muhim o‘rin tutadi.

Tadqiqotning maqsadi barkamol insonni tarbiyalashda psixologik bilimlarning ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan yoritish, shaxs rivojlanishiga ta’sir qiluvchi muhim psixologik omillarni aniqlash va ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: shaxs rivojlanishining psixologik omillarini tahlil qilish; oila va ta’lim muhitining tarbiyaviy imkoniyatlarini yoritish; o‘zini anglash, motivatsiya va hissiy kompetensiyaning ahamiyatini ochib berish; psixologik bilimlardan foydalanish asosida tarbiya samaradorligini oshirishga doir tavsiyalarni shakllantirish.

Tadqiqot obyekti — barkamol insonni tarbiyalash jarayoni. Tadqiqot predmeti — shaxs rivojlanishida psixologik bilimlardan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Shaxs rivojlanishi va tarbiyaning psixologik asoslari turli ilmiy maktablar va nazariy yondashuvlar doirasida o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlar insonning shakllanishi biologik xususiyatlar, ijtimoiy muhit, ta’lim-tarbiya va shaxsiy faollikning o‘zaro ta’siri orqali kechishini ko‘rsatadi.

Birinchi yo‘nalish shaxsning psixik rivojlanishi va ijtimoiy muhit bilan bog‘liq. L.S. Vigotskiy rivojlanish jarayonida ijtimoiy munosabatlar va kattalar bilan hamkorlikning ahamiyatini ta’kidlaydi [2]. Mazkur yondashuvga ko‘ra, bola bilim va ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish jarayonida atrofdagilar bilan muloqot qiladi, ularning ko‘magi orqali yangi faoliyat usullarini egallaydi. Shu bois tarbiya

jarayonida bolaning ijtimoiy muhitini, oilaviy munosabatlarini va pedagogik hamkorlik sharoitlarini hisobga olish zarur.

Ikkinchi yo‘nalish bolaning yoshga xos psixologik xususiyatlari va bilish faoliyatining rivojlanishiga qaratilgan. J. Piaje va B. Inhelder bolaning tafakkuri va bilish jarayonlari rivojlanishining o‘ziga xos bosqichlarini tahlil qilgan [8]. Bu qarashlar ta’lim va tarbiya usullarini bolaning yosh imkoniyatlariga moslashtirish, uning mustaqil fikrlashi va muammolarni hal qilish qobiliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirish muhimligini anglatadi.

O‘zbek psixologiya fanida ham shaxsning psixologik xususiyatlari, individual farqlari va rivojlanish qonuniyatlariga alohida e’tibor qaratilgan. E.G‘. G‘oziyevning umumiy psixologiyaga oid ishlari inson psixikasining asosiy jarayonlari, bilish faoliyati va shaxs xususiyatlarini tushunish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi [1]. V.M. Karimovaning psixologiyaga oid ishlari esa shaxs va ijtimoiy munosabatlarni psixologik jihatdan tushunishda muhim manbalardan biri hisoblanadi [4]. Z.T. Nishonova va G.K. Alimovaning bolalar psixologiyasi bo‘yicha tadqiqotlari yosh xususiyatlarini hisobga olish va bolalarning psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash masalalariga e’tibor qaratadi [5].

Uchinchi yo‘nalish tarbiyaning insonparvarlik tamoyillari va shaxsga hurmat bilan munosabatda bo‘lish masalalarini qamrab oladi. V.A. Suxomlinskiyning pedagogik qarashlarida bolaga hurmat, mehr va ishonch bilan munosabatda bo‘lish tarbiyaviy faoliyatning muhim sharti sifatida namoyon bo‘ladi [3]. Bunday yondashuv bolaning shaxsiy qadr-qimmatini e’tirof etish, uning fikrini tinglash va individual imkoniyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

E.H. Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasi shaxsning hayot davomida turli rivojlanish vazifalari va ijtimoiy munosabatlar bilan bog‘liq tajribalarni boshdan kechirishini ta’kidlaydi [7]. Ushbu nazariy qarash tarbiya jarayonida bolaning yosh davriga xos ehtiyojlarini, mustaqillikka intilishini va o‘ziga bo‘lgan ishonchini hisobga olish zarurligini anglatadi.

Adabiyotlarning umumiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, barkamol insonni tarbiyalashda psixologik bilimlar shaxs rivojlanishining qonuniyatlarini tushunish, individual yondashuvni ta’minlash va ijobiy ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish uchun muhim nazariy asos yaratadi. Shu bilan birga, psixologik bilimlarni kundalik tarbiyaviy faoliyatga tizimli tatbiq etish, oila va ta’lim muassasasi hamkorligini kuchaytirish hamda o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash masalalari doimiy e’tiborni talab qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-tahliliy yo‘nalishda tashkil etildi. Uning metodologik asosini shaxs rivojlanishiga tizimli, ijtimoiy-psixologik va psixologik-pedagogik yondashuvlar tashkil qiladi. Bunda insonning shakllanishi biologik xususiyatlar, ijtimoiy muhit, ta’lim-tarbiya va individual faollikning o‘zaro ta’siri natijasi sifatida talqin qilindi.

Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, nazariy umumlashtirish va mazmuniy talqin usullaridan foydalanildi. Ilmiy manbalarda yoritilgan shaxs rivojlanishi, yosh psixologiyasi, motivatsiya, o‘zini anglash, ijtimoiy munosabatlar va tarbiyaviy muhitga oid qarashlar o‘zaro qiyoslandi.

Tahlil bir necha asosiy yo‘nalish bo‘yicha olib borildi: shaxs rivojlanishining biologik va ijtimoiy omillari; oilaviy tarbiya va pedagogik muhit; o‘zini anglash va refleksiya; ichki motivatsiya va irodaviy sifatlar; hissiy kompetensiya va muloqot madaniyati; psixologik xizmat va pedagogik hamkorlik.

Olingan nazariy xulosalar asosida barkamol insonni tarbiyalashda psixologik bilimlardan foydalanishning amaliy yo‘nalishlari umumlashtirildi. Shuningdek, ta’lim muassasasida psixologik-pedagogik hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Mazkur tadqiqotda maxsus empirik so‘rovnoma, tajriba-sinov yoki statistik tahlil o‘tkazilmagan. Shu sababli natijalar yangi empirik dalillar sifatida emas, ilmiy adabiyotlar va nazariy qarashlarning tahlili asosida shakllantirilgan xulosalar sifatida talqin qilinishi lozim.

NATIJALAR

Shaxs rivojlanishida psixologik bilimlarning o‘rni

Shaxs rivojlanishi murakkab va ko‘p omilli jarayon bo‘lib, unda irsiy xususiyatlar, ijtimoiy muhit, ta’lim-tarbiya, faoliyat va shaxsning o‘z faolligi o‘zaro ta’sirlashadi. Psixologik bilimlar mazkur omillarning inson rivojlanishidagi o‘rnini tushunish va tarbiyaviy faoliyatni maqsadli tashkil etishga yordam beradi.

Bola xulq-atvorining shakllanishida uning individual xususiyatlari bilan bir qatorda, atrofdagilarning munosabati ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, bir xil topshiriq turli o‘quvchilarda turlicha hissiy munosabat uyg‘otishi mumkin. Bir o‘quvchi topshiriqni yangi imkoniyat sifatida qabul qilsa, boshqasi xato qilishdan qo‘rqishi yoki o‘z imkoniyatlariga shubha bilan qarashi mumkin. Bunday farqlarni tushunish pedagogga tegishli yondashuvni tanlash imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, psixologik bilimlarning asosiy vazifalaridan biri bolaning tashqi xatti-harakatlari ortida turgan ichki ehtiyojlar va motivlarni tushunishdan iborat. Bu esa tarbiyaviy ta’sirni jazolash yoki tanqid qilish bilan cheklamasdan, muammoning sababini aniqlash va rivojlantiruvchi yordam ko‘rsatishga yo‘naltiradi.

Oila va ta’lim muhitining psixologik ahamiyati

Bolaning dastlabki ijtimoiy tajribasi oilada shakllanadi. Ota-onaning farzand bilan muloqoti, oiladagi hissiy muhit, rag‘batlantirish va talab qo‘yish usullari bolaning o‘ziga bo‘lgan munosabati, mas’uliyat hissi va boshqalar bilan munosabatlariga ta’sir ko‘rsatadi.

Mehr, hurmat va qo‘llab-quvvatlashga asoslangan oilaviy muhit bolaning o‘z fikrini ifodalashi, mustaqil qaror qabul qilishi va qiyinchiliklarni yengishga intilishi uchun qulay sharoit yaratadi. Aksincha, doimiy kamsitish, qo‘rqitish yoki

boshqa bolalar bilan salbiy taqqoslash bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Ta’lim muassasasida ham ijobiy psixologik muhit muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi o‘z fikrini erkin ifodalashi, savol berishi, xato qilishdan qo‘rqmasligi va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi mumkin bo‘lgan muhit ta’limga bo‘lgan qiziqishni qo‘llab-quvvatlaydi. O‘qituvchining xatolarni shaxsiy kamchilik sifatida emas, o‘rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida ko‘rib chiqishi o‘quvchining o‘z imkoniyatlariga ishonchini mustahkamlashga yordam beradi.

Demak, barkamol shaxsni tarbiyalashda oila va ta’lim muassasasi bir-birini to‘ldiruvchi ijtimoiy-pedagogik muhit sifatida faoliyat yuritishi lozim.

O‘zini anglash va refleksiyaning ahamiyati

O‘zini anglash insonning o‘z imkoniyatlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari, hissiyotlari, maqsadlari va jamiyatdagi o‘rnini tushunish jarayonidir. O‘zini anglash rivojlangan shaxs o‘zining kuchli va rivojlantirish zarur bo‘lgan jihatlarini baholashga, xatolaridan xulosa chiqarishga va faoliyatini takomillashtirishga intiladi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchiga faqat tayyor qoidalarni o‘rgatish emas, balki ularni anglash va o‘z faoliyatiga tatbiq etish imkoniyatini berish ham muhimdir. Buning uchun o‘quvchilarni o‘z xatti-harakatlari va qarorlari haqida fikr yuritishga undaydigan savollardan foydalanish mumkin: «Men bugun nimani o‘rgandim?», «Qaysi vazifani bajarishda qiynaldim?», «Xatolarimdan qanday xulosa chiqardim?» va «Kelgusida nimani yaxshilashim kerak?».

Bunday refleksiv faoliyat o‘quvchining o‘z ta’lim jarayoniga mas’uliyat bilan yondashishiga, mustaqil fikrlashiga va o‘z imkoniyatlarini anglashiga yordam beradi. Natijada tarbiya jarayoni tashqi talablarni bajarishdan ongli xulq-atvor va shaxsiy mas’uliyatni shakllantirishga yo‘naladi.

Ichki motivatsiya va irodaviy sifatlarni rivojlantirish

Inson faoliyatining samaradorligi uning motivatsiyasi bilan chambarchas bog‘liq. Bilim olishga qiziqish, yangi narsalarni o‘rganishga intilish va o‘z ustida ishlash ehtiyoji o‘quvchining faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydigan muhim psixologik omillardir.

Tarbiyada faqat tashqi rag‘batlantirishga tayanish yetarli emas. O‘quvchida ichki motivatsiyani shakllantirish uchun o‘quv topshiriqlarini hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash, mustaqil tanlov imkoniyatini yaratish, kichik yutuqlarni e’tirof etish va o‘quvchining tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash maqsadga muvofiq.

Irodaviy sifatlar, jumladan, qat’iyatlilik, sabr-toqat, intizom, mas’uliyat va maqsad sari izchil harakat qilish qobiliyati ham barkamol shaxsning muhim tarkibiy qismlaridir. Bu sifatlar muntazam faoliyat, maqsad qo‘yish, o‘z harakatlarini nazorat qilish va qiyinchiliklarni bosqichma-bosqich yengish orqali rivojlanadi.

Shu sababli pedagog o‘quvchiga faqat natijaga erishish yo‘lini ko‘rsatish bilan cheklanmasdan, maqsadni belgilash, faoliyatni rejalashtirish, natijani baholash va zarur hollarda o‘z yondashuvini o‘zgartirish ko‘nikmalarini ham rivojlantirishi lozim.

Hissiy kompetensiya va muloqot madaniyati

Barkamol insonning rivojlanishida hissiy kompetensiya muhim o‘rin tutadi. Hissiy kompetensiya insonning o‘z hissiyotlarini anglash va boshqarish, boshqa kishilarning kechinmalarini tushunish hamda vaziyatga mos munosabat bildirish qobiliyatlarini qamrab oladi.

O‘quvchi g‘azab, qo‘rquv, xafa bo‘lish yoki hayajon kabi hissiy holatlarni anglashni o‘rgansa, murakkab vaziyatlarda o‘z xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarish imkoniyati kengayadi. Empatiya, faol tinglash, o‘zaro hurmat va nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalari esa tengdoshlar bilan sog‘lom munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta’lim muassasalarida hissiy savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan suhbatlar, guruhiy mashg‘ulotlar, vaziyatli topshiriqlar va rolli o‘yinlardan foydalanish mumkin. Bunday faoliyat o‘quvchilarning o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashiga, boshqa insonlarning nuqtayi nazarini tushunishiga va ijtimoiy vaziyatlarda mas’uliyatli qarorlar qabul qilishiga ko‘maklashadi.

Muloqot madaniyatini rivojlantirishda pedagogning shaxsiy namunasi ham muhimdir. O‘qituvchining o‘quvchilarni diqqat bilan tinglashi, fikrlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va nizolarni adolatli hal qilishi tarbiyaviy ta’sirning samaradorligini oshiradi.

Psixologik bilimlar asosida tarbiyaviy faoliyatni takomillashtirish

Psixologik bilimlardan foydalanish tarbiyaviy faoliyatni o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Bunda bolaning xulq-atvori, hissiy holati, motivatsiyasi va ijtimoiy munosabatlarini o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqish muhimdir.

Masalan, o‘quvchining darsdagi faolligi pasayishi har doim ham bilim olishga qiziqishning yo‘qligini anglatmaydi. Bunday holat o‘ziga ishonchsizlik, xato qilishdan qo‘rqish, tengdoshlari bilan munosabatlardagi qiyinchilik yoki topshiriqning murakkabligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu bois pedagog dastlab muammoning sabablarini aniqlashga intilishi, zarur hollarda maktab psixologi va ota-onalar bilan hamkorlik qilishi lozim.

Psixologik bilimlar, shuningdek, o‘quvchilarning individual farqlarini hisobga olgan holda topshiriqlarni tashkil etish, konstruktiv qayta aloqa berish, nizolarning oldini olish va psixologik xavfsiz muhit yaratishda ham yordam beradi.

Shunday qilib, psixologik yondashuv tarbiya jarayonini faqat xulq-atvorni nazorat qilish vositasi sifatida emas, balki shaxsning ichki imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz pedagogik faoliyat sifatida tashkil etishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Tahlil natijalari barkamol insonni tarbiyalashda psixologik bilimlar nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Shaxsning rivojlanishi faqat tashqi tarbiyaviy ta’sir bilan belgilanmaydi. Unda bolaning individual xususiyatlari, ichki motivlari, hissiy holati, ijtimoiy tajribasi va mustaqil faolligi

ham muhim o‘rin tutadi. Shu sababli samarali tarbiya bolaning xulq-atvorini talablar asosida boshqarish bilangina cheklanmasdan, uning xatti-harakatlari sabablarini tushunishga ham yo‘naltirilishi kerak.

Vigotskiyning ijtimoiy rivojlanishga oid qarashlari ta’lim va tarbiya jarayonida hamkorlik hamda ijtimoiy muhitning ahamiyatini asoslaydi [2]. Piaje va Inhelderning bilish rivojlanishiga doir yondashuvlari esa tarbiyaviy talablarni bolaning yosh imkoniyatlariga moslashtirish zarurligini ko‘rsatadi [8]. Ushbu nazariy qarashlar tarbiya jarayonida yagona usuldan foydalanish o‘rniga, bolaning individual xususiyatlarini hisobga oladigan moslashuvchan yondashuvni qo‘llash maqsadga muvofiqligini anglatadi.

Maqolaning asosiy nazariy xulosalaridan biri shundaki, barkamol shaxsni tarbiyalash o‘zaro bog‘liq to‘rtta yo‘nalishni qamrab olishi lozim: o‘zini anglashni rivojlantirish, ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash, hissiy va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish hamda xavfsiz psixologik muhit yaratish. Ushbu yo‘nalishlar alohida-alohida emas, balki yaxlit tarbiyaviy tizimning tarkibiy qismlari sifatida amalga oshirilishi kerak.

O‘zini anglash va refleksiya o‘quvchining o‘z faoliyatini tahlil qilishiga yordam bersa, ichki motivatsiya uni maqsad sari harakat qilishga undaydi. Hissiy kompetensiya o‘z xatti-harakatlarini boshqarish va boshqa insonlarni tushunish imkonini beradi. Psixologik xavfsizlik esa ushbu sifatlarning namoyon bo‘lishi uchun zarur sharoit yaratadi.

Mazkur jarayonda oila va ta’lim muassasasi hamkorligi alohida ahamiyatga ega. Agar oilada bolaga nisbatan hurmat va mas’uliyatga asoslangan munosabat shakllantirilsa, ta’lim muassasasida ham shu qadriyatlar qo‘llab-quvvatlansa, tarbiyaviy ta’sirning izchilligini ta’minlash imkoniyati ortadi. Shu sababli ota-onalarning psixologik-pedagogik savodxonligini oshirish va pedagoglar bilan muntazam hamkorlikni yo‘lga qo‘yish muhim vazifalardan biridir.

Amaliy jihatdan maktab psixologining faoliyati ham faqat muammolar yuzaga kelgandan keyin yordam ko‘rsatish bilan cheklanmasligi kerak. Profilaktik suhbatlar, rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar, maslahatlar va pedagoglar bilan hamkorlik orqali o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlarini o‘z vaqtida aniqlash hamda qo‘llab-quvvatlovchi muhitni shakllantirish mumkin.

Shu bilan birga, ushbu maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega ekanini hisobga olish lozim. Unda tavsiya etilgan yondashuvlarning muayyan ta’lim muassasalaridagi samaradorligi maxsus empirik tadqiqotlar orqali tekshirilmagan. Kelgusida o‘quvchilar, ota-onalar, pedagoglar va psixologlar ishtirokida tadqiqotlar o‘tkazish, psixologik-pedagogik dasturlarning natijalarini baholash hamda turli yosh guruhlarida samarali usullarni aniqlash ushbu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarni yanada rivojlantirishi mumkin.

Barkamol inson tarbiyasini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar

Nazariy tahlil asosida ta’lim-tarbiya jarayonida quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish tavsiya etiladi.

Birinchidan, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda o‘quvchilarning yosh va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur. Topshiriqlar, rag‘batlantirish usullari va pedagogik talablar bolaning rivojlanish darajasi hamda ehtiyojlariga mos bo‘lishi kerak.

Ikkinchidan, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilishni rivojlantiradigan topshiriqlardan keng foydalanish lozim. Hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish, muammolarga yechim taklif etish va o‘z qarashlarini asoslash o‘quvchilarning mas’uliyatini oshirishga yordam beradi.

Uchinchidan, o‘zini anglash va refleksiya ko‘nikmalarini rivojlantirish kerak. Dars va tarbiyaviy mashg‘ulotlar yakunida o‘quvchilarga o‘z yutuqlari, qiyinchiliklari va kelgusi maqsadlarini tahlil qilish imkoniyatini berish maqsadga muvofiq.

To‘rtinchidan, hissiy savodxonlik, empatiya va muloqot madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlarni tashkil etish lozim. Bunda faol tinglash, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish va o‘zaro hurmat ko‘nikmalariga alohida e’tibor qaratish zarur.

Beshinchidan, ota-onalarning psixologik-pedagogik savodxonligini oshirish kerak. Seminarlar, maslahatlar va amaliy uchrashuvlar orqali oilada bolani qo‘llab-quvvatlash, yosh xususiyatlarini hisobga olish va samarali muloqot qilish usullarini tushuntirish mumkin.

Oltinchidan, pedagog, psixolog va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni tizimli tashkil etish lozim. O‘quvchining rivojlanishi bilan bog‘liq qiyinchiliklar yuzaga kelganda, muammoni bir tomonlama baholash o‘rniga, uning sabablarini birgalikda aniqlash va tegishli yordam choralarini belgilash muhimdir.

Yettinchidan, ta’lim muassasasida psixologik xavfsizlikni ta’minlashga alohida e’tibor qaratish kerak. Kamsitish, masxara qilish, zo‘ravonlik va salbiy taqqoslashning oldini olish, har bir o‘quvchining qadr-qimmatini hurmat qilishga asoslangan muhitni shakllantirish zarur.

XULOSA

Barkamol insonni tarbiyalash shaxsning intellektual, ma’naviy-axloqiy, ijtimoiy-emotsional va irodaviy sifatlarini uyg‘un rivojlantirishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Mazkur jarayonda psixologik bilimlar inson rivojlanishining qonuniyatlarini tushunish, individual xususiyatlarni hisobga olish va tarbiyaviy faoliyatni ilmiy asosda tashkil etish uchun muhim manba hisoblanadi.

Tadqiqot doirasida ko‘rib chiqilgan ilmiy qarashlar shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit, oilaviy munosabatlar, yoshga xos xususiyatlar va pedagogik hamkorlikning ahamiyatini ko‘rsatadi. Psixologik yondashuvlardan foydalanish o‘quvchilarning xatti-harakatlari ortidagi sabablarni tushunish, ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash, o‘zini anglash va hissiy kompetensiyani rivojlantirish imkonini beradi.

Barkamol shaxsni shakllantirishda oila va ta’lim muassasasi hamkorligi, ijobiy psixologik muhit, mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish va o‘quvchining shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish muhim shartlar hisoblanadi. Shu bilan birga,

pedagog va psixologlarning o‘zaro hamkorligi rivojlanishdagi qiyinchiliklarni erta aniqlash hamda tegishli yordamni tashkil etishga xizmat qiladi.

Maqolaning amaliy ahamiyati psixologik bilimlarni tarbiyaviy faoliyatga izchil tatbiq etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilganida namoyon bo‘ladi. Ushbu tavsiyalar ta’lim muassasalarida individual yondashuvni kuchaytirish, o‘quvchilarning refleksiv va ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda psixologik xavfsiz muhit yaratishda qo‘llanishi mumkin.

Tadqiqotning asosiy cheklovi uning nazariy-tahliliy xususiyatga ega ekanligi va xulosalarning empirik ma’lumotlar asosida tekshirilmaganidir. Kelgusida psixologik-pedagogik yondashuvlarning samaradorligini turli yosh guruhlari va ta’lim muassasalarida o‘rganish, o‘quvchilarning o‘zini anglash, motivatsiya, hissiy kompetensiya va ijtimoiy moslashuv ko‘rsatkichlarini baholash maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, psixologik bilimlarni tarbiya jarayoniga izchil tatbiq etish o‘zini anglaydigan, mustaqil fikrlaydigan, mas’uliyatli, ma’naviy yetuk va jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan shaxsni shakllantirish uchun zarur sharoitlarni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘oziyev E.G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
2. Vigotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. — Moskva: Pedagogika, 1991.
3. Suxomlinskiy V.A. Yuragimni bolalarga beraman. — Toshkent: O‘qituvchi, 1982.
4. Karimova V.M. Psixologiya. — Toshkent: Sharq, 2002.
5. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. — Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006.
6. Davletshin M.G. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 1974.
7. Erikson E.H. Childhood and Society. — New York: W.W. Norton, 1993.
8. Piaget J., Inhelder B. The Psychology of the Child. — New York: Basic Books, 1969.